

О.Веселова

ГОЛОД 1946-1947 рр. В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ УРСР

Як більшість областей повоєнної України, не уникала в 1946-1947 рр. третього радянського голоду й Кіровоградщина. За планом хлібозаготівель, спущеним області постановою Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р. та постановою Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У "Про план хлібозаготівель з урожаю 1946 р. по областях", прийнятою 4 липня 1946 р., була здати 26748 тис. пудів зерна.

Затверджений річний план хлібозаготівель для УРСР - 340000 тис. пудів згодом був підвищений до 362750 тис. Вольовим рішенням у липні та серпні 1946 р. Кіровоградщині план було підвищено на 1300 тис., зтім на 1500 тис.пудів. Це були одні з найбільших підвищень завдань для областей України. Стрімко зростали й п'ятиденні нормизавдання хлібоздачі. Якщо, наприклад, за V п'ятиденку (у липні) область повинна була здати 800 тис. пудів зерна, за VI (того ж місяця) - 1500 пудів, то за VII п'ятиденку (в серпні) - 4000 тис. пудів¹. Такі завдання з хлібозаготівель 1946 р. для Кіровоградщини не були посильними. Адже область потерпала від несприятливих кліматичних умов весни й літа 1946 р. "Засуха, що мала місце на Україні цього року, знизилася врожайність хлібів наполовину проти первісних видових оцінок", - писав 1946 р. М.Хрущов у листі до Сталіна²². Не оминула посуха й Кіровоградщину. "Пережили війну, і знову голод 1946- 1947 рр., - згадувала жителька краю Г.І.Михайлова. - Сонце нещадно пекло, жодного дощу, словом, - засуха, неврожай". У колгоспах області загинуло 2422 га озимих, за відсутності страхфонду необхідно було пересівати 20698 га ячменя, проса, інших культур³.

Хліб вродив в області строкато, у різних районах - по-різному, в багатьох районах - зовсім погано. Проте, аж ніяк не зважаючи на складність ситуації, вище партійно-радянське керівництво Союзу РСР й республіки вимагало беззаперечного виконання планових завдань хлібопоставок у визначені терміни.

Конфіскаційний характер хлібозаготівель призводив до голодування колгоспників та членів їх сімей. Як свідчать документи архівів, з 7 тис.330 листів, виявлених військовою цензурою МДБ УРСР в процесі перегляду поштової кореспонденції за час з 10 квітня по 15 травня 1946 р. зі скаргами на продовольчі утруднення, 2 тис.815 було відправлено цивільним населенням Кіровоградської обл. В одному з них В.Ф.Ситник з с.Завадівка Кіровоградського р-ну Кіровоградської обл. писав А.Ф.Ситнику на адресу польової пошти 47655-Р 21 квітня

1946 р.: "...Андрійку, працювали цілий рік, заробили багато трудоднів, залишилися на весну напівроздягнені, без шматка хліба. Не знаю, як далі жити, доведеться пропадати тут від голоду..."⁴. З 15 тис. 507 скарг населення на засуху, неоплату праці й голод, висловлених у листах жителів 6-ти областей України, як свідчить документ архіву СБУ, датований 30 вересня 1946 р., з Кіровоградської обл. надійшла 6 тис. 751⁵.

"Кировоградский обком КП(б)У и его первый секретарь т.Петров, облисполком и его председатель т.Ищенко не обеспечили должной мобилизованности партийных и советских организаций для выполнения плана хлебозаготовок, в результате чего и по настоящее время сдача хлеба государству проходит на низком уровне", - зазначалося у вересні 1946 р. в постанові ЦК КП(б)У про хід збирання врожаю, обмолоту і заготівель хліба в областях УРСР⁶. Для прискорення виконання хлібозаготівельного плану через тиск на керівництво районів, голів колгоспів та колгоспників до області направлялися вищі функціонери ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР. Так, 22 липня за завданням верхньої влади України до Кіровоградської обл. особисто виїхав уповноважений міністерства заготівель СРСР по УРСР В.Д.Калашников. 21 серпня ЦК КП(б)У відрядив на Кіровоградщину заступника голови Ради міністрів УРСР В.Ф.Старченка. Однак станом на 25 вересня 1946 р. область виконала план хлібопоставок лише на 41,3%. Як свідчить постанова ЦК КП(б)У від 27 вересня 1946 р., керівництво області звинувачувалося вищою партійно-державною владою у наявності "...противогосударственных действий при хлебозаготовках... в утайке от государства под разными видами многими колхозами намолоченного зерна. Произведенной проверкой установлено, - наголошувалося в постанові, - что Кировоградский обком КП(б)У и исполком облсовета депутатов трудящихся не сделали должных выводов из предупреждения ЦК КП(б)У, на местах до сих пор такие противогосударственные факты продолжают иметь место"⁷. І знову - вже 14 жовтня 1946 р. в черговій постанові ЦК КП(б)У (адже їх було дуже багато - кілька десятків) підкреслювалося, що ЦК ВКП(б) постановою від 8 жовтня 1946 р. відзначив особливо неприпустиме становище у виконанні плану хлібозаготівель в 9-ти областях УРСР, в т.ч. й Кіровоградській. Найперше мовилося, що обкоми вказаних областей "проявляют беспечное отношение к интересам государства, не взяли дело заготовок хлеба в свои руки и терпимо относятся к антигосударственной практике некоторых руководителей районов, колхозов и совхозов, саботирующих выполнение государственного плана хлебозаготовок и укрывающих зерно, подлежащее сдаче государству"⁸.

Центр, вказуючи з Москви на незадовільне - "вкрай погане" керівництво хлібозаготівлями з боку ЦК КП(б)У, звинувачуючи його у потуранні "саботажникам" і "дезорганізаторам хлібозаготівель", а за ним - владна вертикаль вимагали беззаперечного виконання плану зернопоставок. Звичайно ж, такого роду постанови були підставою для насильницького вибивання сільськогосподарської продукції, репресій, вилучення з колгоспів усього наявного хліба. З метою подальшого посилення хлібозаготівель у вересні 1946 р. до області був відряджений один з керівників вищого ешелону влади - голова Президії Верховної Ради УРСР М.С.Гречуха. Однак це не допомагало.

Відповідно до директиви ЦК ВКП(б) від 24 жовтня ЦК КП(б)У в своїй постанові 26 жовтня теж першим пунктом вирішив визнати зовсім нестерпним становище з хлібозаготівлями у Кіровоградській та ще 7-ми областях, керівники партійних і радянських організацій яких не вжили заходів щодо виконання вказівок центру в організації проведення заготівель хліба. "Кіровоградська обл., що виконала план хлібозаготівель на 20 жовтня лише на 47%, здала за четверту п'ятиденку на 277 тис.пудів хліба менше, ніж у першій п'ятиденці жовтня", - підкреслювалось у постанові⁹.

В численних постановах про хід хлібозаготівель ЦК КП(б)У вказував, що партійні і радянські організації самоусунулися від керівництва хлібопоставками, не ведуть дієвої боротьби з фактами саботажу, "свою бездеятельность стремятся прикрыть безответственными ссылками на неблагоприятные условия погоды".

Безкомпромісні категоричні вимоги вищої влади обкоми та облвиконкоми пред'являли до райкомів та райвиконкомів, а ті, відповідно, до сільрад, голів колгоспів, бригадирів, колгоспників... Голів колгоспів, які не мали хліба, примушували брати "соціалістичні зобов'язання" з дострокової хлібоздачі.

Домагання московського центру жорсткішали: "Разоблачатъ и судить укрывателей хлеба..." - вимагала від Ради міністрів УРСР й ЦК КП(б)У підписана Й.Сталіним та А.Ждановим директива Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 листопада 1946 р. Незважаючи на обставини, коли в рахунок хлібозаготівель здавалося все вирощене, на виконання владних вказівок "батька народів" та "рідної партії" постанова вищого керівництва УРСР, прийнята 28 листопада 1946 р., вимагала "виявляти хліб, що приховується, й забезпечити здачу його державі"¹⁰. "Вважаю, що голод 1946-1947 рр. було створено штучно, він був обумовлений наказами "зверху". Під час хлібозаготівель відбирали все до останнього," - згадував житель Кіровоградщини Ф.П.Машкевич. "Голод був викликаний штучно... З колгоспу вивозили весь хліб, не залишаючи навіть на посів. У тих людей, які мали заборгованість перед державою,

з дому вилучали всю живність і продукти", - свідчив колгоспник Онуфрїївського р-ну Кіровоградської обл. В.П.Картоліш. Спогади-свідчення селян, як бачимо, підтверджують зміст документів архівів.

Як підкреслюється в архівних матеріалах, під тиском вищестоящих організацій з колгоспів області в рахунок хлібозаготівель з відома уповноважених вивозилося й насіннєве зерно. З колгоспів 47 районів Кіровоградської, Житомирської, Вінницької, Миколаївської областей 1946 р., наприклад, була вивезена велика кількість сортового насіння. "Колгоспи ім.Фрунзе і ХУІ партз'їзду Знаменського р-ну Кіровоградщини за вказівкою уповноваженого ЦК КП(б)У Сотер здали в рахунок хлібопоставок весь насіннєвий фонд", - зазначається в одному з документів Держархіву Служби безпеки України¹¹.

Посилення й поширення голоду в області викликала акція зняття за вересневими 1946 р. постановами верхньої влади про економію хліба з централізованого пайкового постачання хлібом за картками населення, яке проживало у сільській місцевості. Якщо у вересні 1946 р. на картки хліб купували 192,1 тис. сільських мешканців Кіровоградщини, то в жовтні - 34,4 тис.чоловік, тобто майже в 5,6 раза менше. У містах значно скоротилася чисельність утриманців та дітей, які одержували хлібні карточки. В цілому по Україні у жовтні 1946 р. за картками хліб купували у містах 8 млн. 987 тис. , у селах - всього 700 тис.людей¹². "Шофери, ремонтні робітники й службовці нашої автобази ...пайка ніякого не отримують і тільки тому, що наша автобаза носить назву "Піщано-Брідська", а Піщано-Брідський район належить до сільської місцевості, є факти самовільного залишення виробництва тому, що їх [робітників] існування в подальшому неможливе. Робітники бази у більшості - демобілізовані і з колгоспами не пов'язані, горбдів 1946 р. також не мали". На цей лист-прохання дирекції автобази на початку 1947 р. до секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича про занесення робітників автобази до списку на отримання продовольчих карток 22 квітня 1947 р. була отримана відповідь Республіканського контрольно-облікового бюро: "Предусмотреть для снабжения пайковым хлебом контингент работников автобазы "Союззаготавтотранса" Министерство торговли УССР лишено возможности"¹³. Під зазначену постанову про економію витрачання хліба підпадали робітники підприємств, розташованих у сільській місцевості, де нерідко працювали й жителі міст, які не мали ні присадибних ділянок, ні горбдів, ніяких підсобних господарств.

З жовтня 1946 р. з постачання хлібом та крупою було знято також дитячі заклади , дитсадки районних центрів, сіл, через що ряд дитячих садків припинили роботу. В області посилювався голод¹⁴.

Одну з причин лютування голоду колгоспники цілком вірно вбачали в непомірних, грабіжницьких податках, що накладалися

владою на присадибні ділянки колгоспників. Як згадував житель Кіровоградщини В.Г.Гайчук, з колгоспу все зібране вивезли повністю, а з кожного двору стягували великі побори за скотину, продукти, плодіві дерева. "Великими податками обкладали селян: хто тримав свиней чи корів, повинен був здавати шкури, за корову - 250 л молока на рік. Обкладали податком кожне фруктове дерево. Багато сімей просто розорювались, тому що у тих, хто не в змозі був сплачувати податки, забирали все, що залишалось у господарстві", - свідчила жителька Олександрійського р-ну К.М.Пилипко. Якщо господар не виконував плану здачі податків, у нього забирали все, що залишалось в господарстві. М.В.Шевченко, який в ті роки проживав у Онуфріївському р-ні, згадував, що "в період сівби по хатах ходили "активісти" і забирали все до останньої картоплини. "Як забрали у нас хліб, так само забрали й огірки солені. Все-все! Матуся моя була добра хазяйка. І ми все мали. За якийсь день все те вишкребли," - оповідала О.І.Федоренко.

До комплексу головних причин голоду, крім тотальної хлібовикачки та зверхнадмірних податків, позбавлення сільського населення нормованого постачання хлібом, неоплату тяжкої хліборобської праці додалася заборона колгоспам, колгоспникам та одноосібним господарствам продажу й обміну зерна, соняшника, борошна та печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі. Відповідно до постанов Раді міністрів СРСР від 31 липня 1946 р. та 3 липня 1947 р. виконком Кіровоградської облради 5 липня 1947 р. прийняв аналогічну постанову, за порушення якої голів колгоспів та інших посадових осіб притягали до суворой відповідальності¹⁵.

Позбавивши населення продуктів харчування, власті сприяли розширенню масштабів голоду. Він лютішав. Найтяжчим періодом голодного лихоліття стали зима й весна 1947 р. На початок 1947 р., за неповнимими даними, 1223 сім'ї зовсім не мали продуктів харчування й перебували у виснаженому стані. В особливо тяжкому становищі, як свідчать документи архіву МВС УРСР, знаходились сім'ї колгоспників, загиблих на фронті, багатодітні та сім'ї інвалідів війни Червонокам'янського, Олександрійського, Піщано-Брідського, Устинівського, Підвисоцького, Ново-Георгіївського, Великовисківського, Добровеличківського та інших р-нів. Так, в сім'ї демобілізованого з Радянської армії члена колгоспу "Зоря комунізму" І.О.Лисака, який мав 8-ро дітей, а дружина була нагороджена орденом "Материнська слава 2 ступеня", продуктів харчування не було, в зв'язку з чим діти опухли. В 1946 р. сім'я Лисака виробила у колгоспі 1069 трудоднів¹⁶. Станом на 20 червня 1947 р., за даними архіву МВС України, у Кіровоградській обл. було зареєстровано 19 тис. 797 дистрофіків¹⁷. Високою в області була

захворюваність на супутні голоду хвороби - висипний та зворотний тиф. Муки виснаження заставляли голодуючих вживати у їжу траву, різні сурогати, гризунів тощо. "Селяни змушені були їсти щавель та кропиву. Але від споживання цих рослин діставали водянку і вмирили. Першими вмирили чоловіки і діти. Люди від голоду втрачали розум", - згадувала Г.І.Михайлова, - збирали різне коріння. Не було чим топити. Піч топили перекотиполем, або гнилою соломною". Деякі люди не витримували страждань голоду, вдаючись навіть до канібалізму та суїциду.

Післявоєнний штучний голодомор, скоєний і утаємничуваний в тоталітарному суспільстві партією-державою, очолюваною Й.Сталіним, через заідеологізованість, політичну зашореність населення, сліпу віру в "добраго правителя", сприймався часом трудівниками, навіть жертвами голоду як явище, винуватцем якого "вождя народів" не вважали. Про тяжке становище населення, смертність внаслідок голоду і своєрідне ставлення до "вождя" свідчить, наприклад, лист колгоспника з с.Цибулева Єлисаветградівського р-ну Кіровоградщини Я.Гриценка, написаний 10 липня 1947 р. "рідному батькові українського народу" Й.Сталіну: "Добраго здоров'ячка, Йосиф Віссаріонович! Прийміть привіт од українського голодного народу. Дорогий наш вождь! Стільки світ не існує, я не бачив таких безпорядків, як зараз. Голод, злидні, іздівательство над народом. Робочі пухнуть. Дорогий вождь, я от колгоспник-конюх, в мене вмерла вся сім'я з голоду. Я рішив написать вам листа. ...стільки невдовольень у країні, зверніть, пожалуста, увагу, особливо на робочих і селян, бо недай бог, гряне що-небудь, то ми пропали з вами. До свідання, побажаю вам успіхів у роботі. (Орфографія листа збережена)¹⁸.

Голод гнав людей на поле збирати колоски, що робити і після жнив владою категорично заборонялося. По Кіровоградській обл. на 16 липня 1947 р., було порушено 27 кримінальних справ, за "колоски" засуджено 13 осіб. Репресії, як й до війни, стали звичайним явищем. Голову колгоспу ім.Свердлова Устинівського району Дедужка, наприклад, за невиконання хлібозаготівельного завдання було засуджено до 7 років позбавлення волі¹⁹.

Водночас насильно вилучене під репресивним тиском зверху зерно з колгоспів області відвантажувалося до Молдавської РСР, Смоленської обл. РРФСР, Москви, Ленінграда. Як з Кіровоградщини, так й з інших регіонів України, хліб за рішенням центральної влади відправлявся за кордон, деяким країнам навіть безкоштовно. За 2 голодні роки Радянський Союз експортував 2,5 млн т зерна²⁰.

"Причинами незадовільного відвантаження хліба до Смоленської обл. є також те, що Херсонська та Кіровоградська області мають

завдання термінового відвантаження зерна до Москви й Ленінграда, як першочергові", - повідомляв 27 липня 1946 р. М.Хрущову уповноважений міністерства заготівель СРСР А.Золотарь, і далі: "Обласним конторам Заготзерно дана вказівка про посилення відвантаження зерна в Смоленську обл. з тим, щоб завдання було повністю виконане"²¹.

Виступаючи 10 березня 1947 р. на ХУ пленумі ЦК КП(б)У, М.Хрущов підкреслив, що "Пленум ЦК ВКП(б) підтвердив непорушність політики заготівель сільськогосподарських продуктів, прийняті в 1940 р., й різко засудив спробу ревізії цього принципу обчислення обов'язкових поставок"²². А 15 квітня 1947 р. Л.Каганович і М.Хрущов в телеграмі міністру заготівель СРСР Двинському підтвердили підтримку збільшення зернопоставок по Кіровоградській обл. до 171 кг з 1 га ріллі. І це було найзначніше збільшення серед 5-ти пропонованих областей щодо цієї акції²³.

З наближенням весни для забезпечення проведення польових робіт було організовано в умовах голодомору громадське харчування для працюючих колгоспників. Але це виснажених людей не рятувало. Вони вмирали. Чоловіки війну пройшли, а голодне жахиття косило їх удома. В с.Іванівка зі 150 мешканців померло під час голоду 50 осіб, тобто третина населення. В родині Г.М.Кохні с.Вишнякове від виснаження голодом померли 5 чоловік. З дуже великої сім'ї Крамаренків, яка сильно голодувала, (у неї забрали навіть корову, а в сім'ї були маленькі діти), живими залишилися троє.

В 1947р. смертність населення в Україні збільшилась в 1,7 раза. Від голодоморного жахиття, за даними різних дослідників, померли від 100 тис. до 8 млн. людей²⁴. Чисельність поглинутих голодним мором людей в регіоні потребує визначення шляхом ретельного дослідження.

Нагальним завданням науковців є вивчення проблеми голодоморів 1921-1923 рр., 1932-1933, 1946-1947 рр. на регіональному рівні. Необхідно виявляти та вивчати документи місцевих архівів, записувати спогади-свідчення людей, які самі пережили голодоморне лихо чи були свідками голодоморів, на цій основі створювати збірники документів і матеріалів про голоди в селах, селищах, районах, містах, областях України, за можливості, складати поминальні списки жертв голодоморів, створювати й видавати Книги пам'яті. Історію голодоморів жителям регіонів можуть донести експозиції краєзнавчих музеїв, створені на документальних матеріалах та свідченнях земляків. До пошукової діяльності варто залучати учнівську, студентську та аспірантську молодь, широку громадськість.

Головна мета такої роботи - вшанування пам'яті убієнних голодом, виховання усвідомлення необхідності побудови суспільства

для людини, в якому голодоморам не може бути місця, визнання радянських голодоморів геноцидом українського народу.

- ¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. (Далі: ЦДАГО України). - Ф.1. - Оп.6. - Спр.931. - Арк.46; Спр.939. - Арк.48; Спр.431. - Арк.47, 48.
- ² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (Далі: ЦДАВО України). - Ф.2. - Оп.7. - Спр.3659. - Арк.34-40.
- ³ ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.30. - Спр.445. - Арк.160.
- ⁴ Державний Архів Служби Безпеки України. Колекція документів "Матеріали про економічні труднощі на Україні". (Далі: Держархів Служби Безпеки України). - Арк.1,5.
- ⁵ Там само. - Арк.127.
- ⁶ ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.6. - Спр.947. - Арк.26.
- ⁷ Там само. - Спр.949. - Арк.1.
- ⁸ Там само. - Спр.955. - Арк.2.
- ⁹ Там само. - Спр.957. - Арк.28, 29.
- ¹⁰ Там само. - Спр.963. - Арк.80.
- ¹¹ Там само.
- ¹² ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.6. - Спр.949. - Арк.52.
- ¹³ Там само. - Оп.30. - Спр.902. - Арк.196, 197.
- ¹⁴ ЦДАВО України. - Ф.539. - Оп.1. - Спр.3294. - Арк.14.
- ¹⁵ Там само. - Ф.2. - Оп.7. - Спр.4986. - Арк.32-33.
- ¹⁶ Держархів Служби Безпеки України. - Арк.218-219.
- ¹⁷ Архів Міністерства внутрішніх справ України. - Ф.3. - Оп.1. - Спр.91. - Арк.138.
- ¹⁸ ЦДАВО України. - Ф.2. - Оп.7. - Спр.4367. - Арк.251.
- ¹⁹ ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.23. - Спр.4948. - Арк.8.
- ²⁰ Внешняя торговля СССР. Статистический сборник. 1918-1966. - М. - 1967. - С.88.
- ²¹ ЦДАВО України. - Ф.2 - Оп.7. - Спр.3096. - Арк.5.
- ²² ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.1. - Спр.740. - Арк.20.
- ²³ Там само. - Оп.23. - Спр.4034. - Арк.2.
- ²⁴ Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. // Український історичний журнал. - 1990. - № 2. - С.22-23; Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 рр. // УІЖ. - 1991. - № 10. - С.13; Білас І.Г. Голокост на Україні в 1946-1947 роках. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. - Мюнхен. - 1992. - С.76; Веселова О.М. Тоталітарна держава СРСР - призвідець голоду 1946-1947 рр. в Україні. - У кн.: Третій міжнародний конгрес українців 26-29 серпня 1996 р. Історія. - Харків. - 1996. - С.152; Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Кн.1

(Автор-упорядник Ящук П.). – Київ - Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць. – 1999. – С.85.